

Viga vargar i fixa fårakläder

Om engelska idiom i ordböcker och i verkligheten

Elisabeth Gustawsson, doktorand i engelska

Alla naturliga språk innehåller idiomatiska uttryck med oregelbunden betydelse eller form. Så har till exempel svenskans *stå med skägget i brevlådan* varken med skägg eller brevlådor att göra, utan är ett metaforiskt uttryck för att 'befinna sig i en besvärlig situation'.

Det engelska språket är rikt på idiomatiska uttryck. Om du någon gång öppnat en engelskspråkig tidning, har du säkert lagt märke till att texterna vimlar av svårbegripliga idiomatiska uttryck. Även den som är ganska bra på engelska kan ha problem att förstå alla uttryck.

Och inte blir det lättare av att det kan vara svårt att hitta sådana uttryck i ordböckerna.

Naturligtvis förekommer idiomatiska uttryck även i svenska tidningar, men om man har svenska som modersmål tänker man inte lika mycket på dem eftersom man behärskar dem. Framförallt kvällstidningar, och kanske i synnerhet sportsidorna där, tenderar att innehålla idiomatiska uttryck. För att illustrera påståendet följer här början av en artikel ur *News of the World* som handlar om engelska fotbollsförbundets chef Mark Palios. Palios var i blåsväder under sommaren 2004 på grund av att han ljugit om en affär med förbundets sekreterare.

Det första uttrycket vi stöter på är *facing the axe* som här betyder 'kan få sparken'. Att vara *on the brink* betyder att man står på 'randen' av någonting, här troligen inför slutet på karriären. Uttrycket *cling to something by your fingertips* kan översättas ungefär med 'hålla i för glatta livet'. Om något *is at* (vanligen *reaches* eller *hits*) *rock-bottom* är det på 'lägsta möjliga nivå'. *To be no angel* kan översättas direkt till svenska: 'att inte vara någon ängel', det vill säga att ha en mycket tvivelaktig moral. *Hang someone out to*

EXCLUSIVE: Facing axe over bid to betray Sven.

Palios on the brink

By David Harrison

MARK PALIOS was clinging to his job as FA chief executive by his fingertips last night.

The *News of the World's* explosive revelations about the FA's despicable attempt to betray manager Sven Goran Eriksson could spell the end of Palios' troubled 12-month reign.

Palios, 52, has already fallen out with England's top players over the way he handled Rio Ferdinand's missed drugs test and the farcical way Alan Smith was called into, then left out of, an international squad.

Their respect for the chief executive will be at rock-bottom following our revelations of how the FA acted to protect him from the sex scandal which erupted last weekend.

England's stars will agree they are not angels — far from it. But if they are going to be lectured on proper behaviour, they will expect to hear it from someone who can conduct his own private and professional life properly.

As the *News of the World* today reveals, Palios was prepared to hang England coach Sven Goran Eriksson out to dry to save his own skin. [...]

Del av en artikel i News of the World Online Edition 2004-08-01 med några av de idiomatiska uttrycken markerade.

dry betyder ungefär 'lämna någon i sticket och låta den ta skulden'. *To save one's own skin* heter likadant på svenska, 'att rädda sitt eget skinn'.

Den typen av uttryck som används i artikeln ovan kallar språkvetare för idiom. Definitionen av idiom brukar lyda något i stil med: fasta uttryck vars betydelse inte är summan av dess delar. Till exempel har inte *face the axe* något med yxor att göra, utan betyder alltså 'riskera att få sparken' (bland annat). Det finns många olika typer av fasta uttryck: ordspråk och talesätt, kända citat av olika slag, slanguttryck, osv. Den sorts uttryck som traditionellt kallas idiom, benämns inom språkvetenskapen

mer exakt verbalidiom. Verbalidiom innehåller ett verb och ett substantiv. Några exempel är *spill the beans*, 'röja en hemlighet, prata bredvid mun', *push up the daisies*, 'vara död och begravnen', och *upset the applecart*, 'skapta förvirring, ställa till trassel, fördärva det hela'.

Det finns en föreställning om att idiom skulle vara mycket fixerade och bara kunna användas i sina så kallade kanoniska former eller grundformer. Det är sant att idiom oftast används i kanonisk form, men förvånansvärt många är förändrade på olika vis. Den här artikeln ska handla om just de former av idiom som inte står i ordböckerna – och de är åtskilliga. På så vis anknyter den här artikeln till temat för årets Humanistdagar: vision och verklighet. Om ordböckernas kanoniska former av idiom samt föreställningen om idioms oföränderlighet utgör en vision, så utgör de avvikande formerna en verklighet.

Språkvetenskapen har länge intresserat sig för den här typen av uttryck. Redan Aristoteles skrev om metaforer – som idiom ofta bygger på – i sin *Poetik*, och idiomatiska uttryck har funnits med i ordböcker så länge som det har funnits ordböcker, även om det väl förr i tiden inte ansågs commel-faut att ta med de idiom som hörde till en lägre stilistisk nivå. De flesta idiom finns därför väl dokumenterade, även om vissa blir gammalmodiga och andra kommer till. Men i ordböckerna finns nästan bara de kanoniska formerna med. Om någon läser men inte förstår *he killed two troublesome birds with one stone*, till exempel, kan läsaren inte slå upp *killed two troublesome birds*, utan måste slå på *kill two birds* för att hitta 'slå två flugor i en smäll'.

Det empiriska träsket

De flesta exempel som presenteras här kommer från en korpus som heter *British National Corpus*, förkortat BNC. En korpus är en databas där man har lagt in texter av olika slag. Just BNC försöker ge en bred bild av brittisk engelska på 1990-talet. Korpusen består av 100 miljoner ord löpande text hämtade från dagstidningar, skönlitteratur, facklitteratur osv. Det finns även andra typer av korpusar. Med hjälp av korpusar kan man snabbt och med stor exakthet göra sökningar i stora textmassor som man annars hade varit tvungen att läsa, vilket både tar tid och lämnar utrymme för att man missar något. En dator, däremot, missar sällan något (förutsatt att man givit den rätt instruktioner, förstås).

Nu, då och hela tiden

Idiom kan förändras på många sätt. Vissa förändringar är möjliga för så gott som alla idiom, medan andra förändringar bara är möjliga för ett fåtal idiom. Först ska jag berätta om de vanligaste förändringarna som är möjliga för de flesta idiom, därefter om mer ovanliga förändringar.

Alla verbalidiom kan förekomma med de flesta olika verbformer (olika tempus och modus). Som exempel kan vi ta idiomets *fly off the handle*, 'bli rasande, brusa upp': Du kan beskriva någon som att han/hon *wants to fly off the handle*; uppmana någon: *don't fly off the handle*"; en kolerisk person *flies off the handle at the slightest thing*; någon kanske *flew off the handle yesterday*, eller *has flown off the handle many times*. Kanske önskar man att man *hadn't flown off the handle*, och man frågar sig om man *would still have flown off the handle* om situationen hade varit annorlunda. Och så vidare.

Tillsatser och färgämnen

Alla verbalidiom tillåter också att metaspråkliga ord – alltså ord som beskriver själva språket – stoppas in mellan idiomets beståndsdelar. Ett av de mest frusna idiomerna i engelska är *kick the bucket*, 'dö', men till och med det tillåter att man sticker in ett metaspråkligt ord i det: *He kicked the proverbial bucket*. Den här typen av metaspråkliga tillägg signalerar att personen som använder uttrycket är medveten om att den använder en sliten fras.

De flesta idiom tillåter också att man stoppar in adjektiv och andra ord som är bestämmningar till orden i idiomets. "Att slå två flugor i en smäll" heter på engelska alltså *kill two birds with one stone*. Om fallet skulle vara att man "slår många flugor i en jättesmäll" kan detta på engelska heta:

[...] they owed hospitality to half London, they agreed, it was time for a party, it would *kill many birds with one big stone*.

En brevskrivare berättar hur hon tänkt promenera med sin hund till ett seminarium hon måste närvara vid, med syftet att *kill exercise bird with seminar stone as it were*.

Det är svårt att exakt ringa in vilka preciserande ord som kan användas, men ett av de främsta kraven är att en bokstavlig tolkning av de tillagda orden är orimlig. Tolkat bokstavligt låter det inte troligt att 'många fåglar dödas med en stor sten', och vi vet att i en normal värld finns varken 'motionsfåglar' eller 'seminariestekar'. Omvänt går det inte att sätta in ord som bara kan tolkas bokstavligt. Det går till exempel inte att säga *kill two white birds with one lava stone*. Då blir uttrycket bokstavligt.

Kort och koncist

En vanlig alternativ form av idiom är så kallade trunkeringar, det vill säga att de förkortas eller klipps av. Framförallt ordspråk tenderar att trunkeras. Ibland blir den avkortade formen ett idiom. Ett exempel är *don't count your chickens before they're hatched*, ungefär 'sälj inte skinnen innan björnen är skjuten', som oftast halveras till *don't count your chickens*. Ett mer känt exempel är *rolling stone*, som är en trunkering av ordspråket *a rolling stone gathers no moss*, 'på rullande sten växer ingen moss', en metafor som kan tolkas på olika vis: att inte slå sig till ro kan betraktas antingen som något negativt eller något positivt. Det intressanta med den här trunkeringen är att *a rolling stone* har blivit ett eget uttryck, fristående från resten av ordspråket. I ett trunkerat verbalidiom tas verbet bort. *Play hardball*, 'ta i med hårdhandskarna', kan då användas så här: *Time for a bit of hardball, I decided*.

Konsten att vara passiv

Bokstavliga uttryck med objekt kan vanligtvis passiveras. Den aktiva satsen *han stekte pannkakor* blir då *pannkakor stektes av honom*. Även många idiom som innehåller ett objekt kan passiveras. Idiomet *eat humble pie*, 'få svälja förödmjukelsen', kan passiveras så här: *much humble pie had to be eaten*. Ett annat exempel är *twist somebody's arm*, 'tvinga någon, utöva tryck på någon':

In fact, there is a real chance that next season the England captain will not be on first-name terms with almost half of his team. But next season is an age away and, in any case, minds can change and **even the most robust arms can be twisted**.

I det ovanstående utdraget kan noteras att *twist someone's arm* har fått tillägget *the most robust*, och dessutom står *arms* i plural.

Knappast kanslispråk

Nominalisering är när man gör ett substantiv av ett verb eller en verbfras, antingen som en beteckning på själva aktiviteten, nomen actionis, eller den – människa eller apparat – som utför aktiviteten, nomen agentis. Nominalisering hör vanligen hemma i högre stilsikt som kanslisvenska: *inbetalning av skatt bör ske* i stället för *skatt bör betalas in* eller *du bör betala in skatt*. Ibland finns det ett särskilt substantiv till verbet, till exempel *compare* och *comparison*, och då kan man använda det, men vanligast är att nominalisera med hjälp av ändelsen *-ing*. En substantiverad form av *compare notes*, 'jämföra sina intryck, utbyta erfarenheter', kan lyda:

[The teachers] agree that a regular **comparison of notes** with primary schools [...] improves all their pupils' chances of entering secondary school by the same starting gate.

Exemplen på nominalisering med suffixet *-ing* är många. Följande två exempel är nominaliserade former av *kick one's heels* 'få stå och vänta, slå dank', och *sow one's wild oats* 'så sin vildhavre':

Now it seems we are back to normal, with catchy weather frustrating attempts to get on where crops are fit, and further **kicking of heels** in prospect once the winter barleys have been cleared.

Some sowing of wild oats is approved of, indeed positively welcomed in certain circles and settings.

Med samma metod kan man skapa ett sammansatt nomen agentis, fast då får verbet ändelsen *-er*. En person som ofta *upsets the apple-cart*, 'skapar förvirring, ställer till trassel', kan omnämnas på följande vis:

Steve had always been a **natural upsetter of any apple-cart** his foot came near [...]

En person som mixtrar kan sägas *play games*. En sådan person kan då kallas så här:

Wasn't Rune Christensen as much a **player of games** as the man he purported to despise?

Vanligare är dock att bilda nomen actionis och nomen agentis genom sammansättningar och suffix, men utan *of*. Nedan följer exempel på olika former av idiomerna *sit on the fence* 'inta en avvaktande hållning, undvika att ta ställning', *stick to one's knitting* 'oförändrat fortsätta göra det man är tillsgådd', *raise hell* 'leva rövare, ställa till bråk', och *fly a kite* 'göra en trevare, pejla opinionen':

Even Mr Kravchuk, a skilled and habitual **fence-sitter**, has unequivocally urged parliament to reject nuclear weapons.

Why should a mixed bag of businesses perform better under the direction of a headquarters team, rather than as individual firms responding to external commercial pressures? The question goes to the heart of the debate between conglomerateers and **knitting-stickers**.

A little **hellraising** is good for publicity.

Baldwin merely intended to **fly a policy kite** at Plymouth. Davidson gave the reasons for the **kite-flying** as partly Lloyd George and partly unemployment.

I det sista utdraget är det värt att notera att *fly a kite* har fått ordet *policy* instoppat i första meningen.

En del idiom är så flexibla att de kan dyka upp i nästan alla de här formerna, som *pull someone's leg* 'driva med någon', och *burn the midnight oil* 'arbeta till långt in på natten'. Om man utgår från idiomerna *pull someone's leg*, kan man göra nomen agentis-formerna *leg-puller*, nomen actionis-formerna *pulling of legs*, *leg-pull* och *leg-pulling*. *Leg-pulling* kan också användas som adjektiv och verb: *He had a boyish leg-pulling humour* respektive *I was leg-pulling*.

På liknande sätt kan idiomet *burn the midnight oil* hittas i nomen agentis-formerna *a notorious burner of midnight oil* och *a university full of midnight-oil burners*. Vidare som nomen actionis: *I chose to record my field notes surreptitiously and with much burning of the midnight oil* och *the results of some serious midnight oil burning from the labcoated types*. Formen *midnight oil burning* kan även användas som adjektiv och verb: en bok kan vara *a midnight oil-burning page-turner* och tillverkare av en attraktiv produkt kanske har *been midnight oil burning*.

Ordlekar

En sista typ av förändrade former av idiom är ordvitsar och ordlekar. Ordvitsar och ordlekar förekommer ofta i tidningsrubriker. Många ordvitsar förutsätter att man känner till ett underliggande idiom. Det finns många olika sätt att leka med orden. Ett sätt är travesti, det vill säga att byta ut de traditionella orden mot ord som passar bättre i sammanhanget. En favorit bland korpusfynden är *A bear in bull's clothing*, som är rubriken till en artikel om Tokyobörsen. Det underliggande idiomat är *a wolf in sheep's clothing*, 'en ulv i fårakläder'. När artikeln skrevs ansågs Tokyobörsen ha en nedåtgående trend – en *bear* på börsjargong – men nu hade investerare börjat skönja en uppåtgående trend, en *bull*. Tokyobörsen kunde alltså möjligen vara *a bear in bull's clothing*.

Ett annat sätt att ordvitsa är att använda ett bildligt uttryck bokstavigt, helt eller delvis. Ett exempel är rubriken *Stock Exchange takes the bull by the horns*. Här handlar det om att en börs ska förbättra sitt datasystem för aktietransaktioner. Datorsystemet heter Taurus (en akronym för *Transfer and Automated Registration of Uncertificated Stock system*), som är latin för 'tjur'.

Många ordvitsar bygger även på allitteration och assonans. *Let sleeping dogs lie*, 'inte väcka den björn som sover', kan travesteras och allittereras så här: *the civil police weren't letting "sleeping spies lie"*.

IBland kan en rolig felaktig form bli så spridd att den blir nästan lika vanlig som den kanoniska formen. Ett svenskt exempel är *göra två flugor på smällen*. Ett engelskt exempel är hur *be held in suspense* – bokstavigen 'hållas i spänd väntan', mer idiomatiskt 'få sväva i ovisshet' – har en skämtsamt variant i *be held in suspenders*, 'hållas i strumpeband'.

Sista versen

Sammanfattningsvis kan man alltså göra följande saker med verbalidiom:

- **Ändra verbformerna** (tempus och modus): *flies off the handle, would have flown off the handle* och så vidare.
- **Stoppa in** metaspråkliga eller modifierande ord som *kick the proverbial bucket* eller *kill many birds with one big stone*.
- **Trunkera**, det vill säga korta ner uttrycket: *play hardball*, 'ta i med hårdhandskarna', kan användas utan verbet.
- **Passivera** hela meningen: *humble pie had to be eaten*.
- **Nominalisera** på olika sätt (nomen actionis och nomen agentis i olika former): *upsetter of apple-carts, knitting-stickers, leg-pulling, sowing of wild oats*.
- **Bilda andra avledda ord**: sammansatta verb, adjektiv och adverb. *Midnight oil-burning* (verb och adjektiv), *heartbreakingly*.
- **Ordvitsa**, bland annat genom bokstavlig användning av ett bildligt uttryck, travesti, allusion (anspelning), och/eller alliteration eller assonans.

En liten varning bör utfärdas. Den som inte behärskar engelska som en infödd bör vara mycket försiktig med att försöka sig på de alternativa formerna. Dels för att sådana här variationer av idiom är mycket lågfrekventa i språket, dels för att de är mycket svåra för icke infödda talare att producera korrekt. Det är bättre att bli vid sin språkliga läst än att prata i nattmössan.

Vid det här laget har rubriken förhoppningsvis fått sin förklaring. Idiom är inte så stela som många tror, utan kan vara mycket flexibla. Vanliga sätt att förändra idiom är att lägga till preciserande adjektiv. Alliteration är också vanligt. Dessutom är det ibland möjligt att byta ut de ord som ingår i den kanoniska formen mot andra ord, till exempel synonymer. Om vi utgår ifrån idiomat *en ulv i fårakläder* kan visionen om stelhet kontra verklighetens flexibilitet uttryckas som – viga vargar i fixa fårakläder.

